

DOI: 10.7596/taksad.v3i1.285

“Yolcu Nereye Gidiyorsun” Romanında II. Abdülhamit Döneminden II. Meşrûtiyet’e Uzanan Süreci Okumak

Sema NOYAN*

Öz

1905-1993 yılları arasında yaşayan mütefekkir, mutasavvıf ve edebiyatçı-yazar Sâmiha Ayverdi tarih, kültür, medeniyet, toplum, tasavvuf ve edebiyat alanlarında yazdığı kırk eseriyle Türk milletinin Osmanlı’dan itibaren getirdiği kültür ve birikimi gelecek nesillere aktarmıştır. Tarih konulu eserlerinde geniş bir tarih bilincine sâhip olduğu dikkat çeken yazar, fikir ağırlıklı romanlarında tasavvuf konusunun yanı sıra devrin tarihi ve sosyal meselelerini de dile getirir. Yazarın “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” adlı romanı, Batılılaşmanın olumsuz etkilerini ve II. Abdülhamit döneminden II. Meşrûtiyet’e uzanan süreçte yaşananları aileler üzerinden ele alması bakımından dikkate değerdir.

Batılılaşmanın yarattığı züppe tipi ve ikilik meselesi, istibdat dönemi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarı ele geçirdikten sonra yarattığı hayal kırıklığı romanda ele alınan konulardandır. Romanın başkişisi Adlî’nin anne ve babası Batıyı körü körüne taklit etmektedir. Adlî’nin dayısı Nâzım Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesidir ve yeğenine vatan ve millet bilinci aşmıştır. Adlî’nin amcası Zîver Paşa ise II. Abdülhamit döneminin hafiyelerinin âmiri olarak istibdat döneminin bütün nimetlerinden yararlanmıştır. II. Meşrûtiyet’in ilâmı bu üç ailenin hayatında büyük değişiklikler meydana getirir. Romanda istibdâdın hâkim olduğu 1897’den 31 Mart Vakası’nın bastırılmasından sonraki bir-iki yıllık dönemde yaşanan tarihî ve sosyal olaylar Adlî’nin gözünden verilir ve döneme dair önemli eleştiriler yapılır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Batılılaşma, Samiha Ayverdi.

* Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı-Yeni Türk Edebiyatı

Reading the Period throughout the Reign of Abdülhamit II and the Second Constitutional Era from the Novel, “Passenger, Where Are You Going To”

Abstract

With her forty books on history, culture, civilization, society, mysticism, and literature, Sâmiha Ayverdi, a thinker, mystic and a writer who lived between the years of 1905 and 1993, passed the culture and the accumulation of the Turkish nation to the future generations since the Ottoman times. The author was highly conscious of history, which is obvious in her history books, she also wrote intellectual novels dealing with contemporary history and social matters in addition to the subject of mysticism. The author’s novel, entitled as *Yolcu, Nereye Gidiyorsun (Passenger, Where Are You Going To)* taking families into consideration is important as it examines the negative impacts of the Westernization and reflects what happened throughout the period from the reign of Abdülhamit II and the Second Constitutional Era.

The subjects of the novel are the show off person emerged out of the Westernization and the matter of duality, the period of authoritarianism and the disappointment came after the Committee of Union and Progress had taken the power. The protagonist of the novel is Adlî and his parents blindly imitated the West. Adlî’s uncle from mother side, Nâzım Bey was the member of the Committee of Union and Progress and he made her nephew conscious of the fatherland and the nation. As being the head police officer, Adlî’s uncle Zîver Paşa fully benefitted from the authoritarian rule of the Abdulhamit II. The declaration of the Second Constitutional Era brought about great changes in the lives of these three families. Historical and social events from the hot period of the authoritarian rule from 1897 to one or two years following the Event of March 31, 1909, are given in the novel from the eyes of Adlî and important criticisms of the period are made.

Key Words: Abdulhamit II., Second Constitutional Era, Westernization, Samiha Ayverdi,

GİRİŞ

Türk edebiyatının önemli mütefekkir ve edebiyatçı yazarlarından Sâmiha Ayverdi, eserlerinde tarihe, döneminin, siyâsî, sosyal ve kültürel olaylarına yer verir. Yazarın eserlerinden Selçuklu döneminden Cumhuriyet dönemine kadar uzanan tarihi okumak

mümkündür. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Boğaziçi'nde Tarih, Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtilh, Âbide Şahsiyetler, İstanbul Geceleri, Misyonerlik Karşısında Türkiye, İbrahim Efendi Konağı* gibi eserlerinde zengin bir tarih bilincine sâhip olduğu görülen Ayverdi, romanlarında tasavvufun yanı sıra özellikle Batılılaşma ile başlayan sürecin olumsuz etkilerinden ve mâzîye âit değerlerin yitirilmesinden bahseder. Makalemizde ele alacağımız ve 1944 tarihinde yayımlanan “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanı 13 Şubat 1312 (13 Mart 1897) tarihi ile başlar. Batılılaşma, II. Abdülhamit’in (1876-1909 yılları arasında padişahlık yaptığı otuz üç yıllık süre boyunca) uyguladığı istibdad ve II. Meşrûtiyet’in sonuçları gibi tarihî ve sosyal olayları konu edinir. Roman, bu gelişmeleri üç aile üzerinden vermesi açısından da ayrıca dikkate değerdir. Romanda siyâsî görüşü birbirinden farklı üç aile vardır. Her bir aile bir siyâsî dönemi temsil eder. Romandaki üç ailenin babaları; Âsaf Bey, Zîver Paşa ve Nâzım Bey’dir. Zîver Paşa II. Abdülhamit döneminin korkulan ve sevilmeyen hafiye âmiridir. Kardeşi Âsaf Bey, Batılılaşmayı hayatının merkezine koyan, ülke sorunlarından uzak, fikir ve sanat toplantılarıyla vakit geçiren, düşünme yeteneğinden uzak biridir. Nâzım Bey, inkılâpçı, vatanperver bir askerdir. Jön Türklerin yayınlarını okumaktadır. Makalemizde üç aile üzerinden Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşadığı Batılılaşma, İstibdad, II. Meşrûtiyet süreçlerini “Batılılaşmanın Aileler Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, “II. Abdülhamit Dönemine Eleştirel Bakış” ve “Meşrûtiyet Taraftarlığı ve Jön Türkler” başlıkları altında inceleyeceğiz.

a) Batılılaşmanın Aileler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Tanzîmat Fermânı’nın 3 Kasım 1839’da ilân edilmesi ile resmî olarak başlayan Batılılaşma sürecinin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanı üzerinden takip etmek mümkündür. Mehmet Ali Kılıçbay’a göre; “muasırlaşmak, garplılaşmak, asrîleşmek, çağdaşlaşmak gibi konaklardan geçen Batılılaşma kavramı bugün hem Batılılaşma, hem de Batılılaşma biçimlerinde ifâde edilmektedir. Batılılaşma ise, teker teker kurumların olabileceği gibi, sınıfların, toplulukların, bireylerin veyâhut zevklerin, davranışların Batıdaki izâfet çevrelerine göre şekillenmesi sürecidir.”¹ Romanda hem kurumların hem de bireylerin Batı kültüründen etkilenmesi söz konusudur. Yazar Batılılaşmanın ve tarihi gelişmelerin aileler üzerindeki etkilerini sezdirir.

Batı Avrupa, XIII. yüzyıldan îtibâren ekonomi ve teknoloji alanlarında gösterdiği gelişmeler ile ön plana çıkar. Rönesans, Reform, coğrafî gelişmeler ve sömürgeleştirme hareketi ile diğer devletler arasında üstün bir konuma yükselir. Bundan sonra ise kültürünü ve

¹ Mehmet Ali Kılıçbay, (1985), “Osmanlı Batılılaşması”, *Tanzîmattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1.cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, s.147.

ekonomisini yaymayı hedefler.² Özellikle XVI. yüzyıldan sonra Batıdaki gelişmelere ayak uyduramayanlar için modernleşmek tek çâre olarak görülür. Batı, artık dünya ölçüsünde karakteri olan bir kültürü temsil etmektedir.³ Sâmiha Ayverdi, eserlerinde Batı kültürünün olduğu gibi alınmasının Türk milletinin sosyal ve kültürel hayatına zarar vereceğine inanır. Yazar, “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanında Batının değerlerini körü körüne benimseyenlerle maddî ve mânevî kültüre sâhip çıkanları karşı karşıya getirir. Çocuk terbiyesi ve eğitiminden fertlerin aile ve toplum içindeki yerlerine kadar Batılılaşmanın aile ve toplum hayatı üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermeye çalışır.

Batının hızla yükselişe geçtiği dönemde “Osmanlı Devleti, Batı’ya karşı kendini hep üstün hissetme” sine⁴ rağmen XVI. yüzyılın sonunda hızla gerilemeye başlar. Bu durum padişahları Batılıları daha yakından tanıma ihtiyâcına iter.⁵ Bu dönemde Fransa örnek alınsa da Batılılaşma çabaları, Osmanlı İmparatorluğu’nun eski gücünü geri kazanmasında yetersiz kalır. Çünkü Osmanlı padişahları ve aydınları Batının gelişim sürecini göz önünde bulundurmadan sâdece sonuca bakarak bir takım ıslahlata girişiyorlar, Batı medeniyetinin temelini akıl, düşünce ve olayları değerlendirme tarzlarını araştırmıyorlardı.⁶ Kenan Akyüz’ün vurguladığı gibi “Medeniyet değiştirme her şeyden önce bir zihniyet değiştirme ve zihniyet değiştirme de bir eğitim meselesi olduğuna göre Türk milletinin bu yola girebilmesi önce, Batılı bilginin ülkeye girmesi ile mümkündür.”⁷

Romanda, kahraman anlatıcı Adlî’dir. Romanın başkişisi de olan Adlî, aradan zaman geçtikten sonra çocukluk yıllarını ve kısa dönem gençliğini anlatır. Adlî’nin yaşından büyük yorumları, onun, yazarın temsilcisi olarak seçildiğini düşündürmektedir. Batılılaşmanın olumsuz etkileri en fazla Adlî’nin ailesinde görülür. Adlî, ailenin en küçük çocuğu olmasına rağmen doğduğu andan itibaren kimse tarafından umursanmaz. Batılılaşma faaliyetlerinin dışında kaldığı için II. Meşrûtiyet sırasında ailesinin sıkıntıları karşısında mücâdele gücünü yitirmez.

Adlî, bir yetişkin kadar dikkatli gözlemlediği ailesi ve çevresi hakkında önemli ve sosyolojik tespitlerde bulunur. Batılılaşma hırısının ailesine verdiği zararların farkında olarak, anne ve babası için “Tanzîmat kitabının iki zavallı îzâhı” der.⁸ Batılılaşmanın kaybettiği değerler için kaygılanan Nâzım Bey, kız kardeşi Nemîde’yi yeğenleri konusunda sık sık uyarır: Rıdvân’ın mirasyedi, Jâlê’nin ise Beyoğlu bebeği hâline geldiğini ve “milletin başına

² Kılıçbay, *a.g.m.*, s.147-8.

³ Hilmi Ziya Ülken, (2013), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Târîhi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.4-5.

⁴ Kılıçbay, *a.g.m.*, s.148.

⁵ Kenan Akyüz, (1995), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılap Yayınları, s.6.

⁶ Ülken, *a.g.e.*, s.5.

⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.15-6.

⁸ Sâmiha Ayverdi, (2009), *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, 4. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, s.107.

âfet” olacaklarını söyler. Nâzım Bey, yeğenlerinin Batılılaşma uğruna kendi değerlerine yabancı yetişmelerini önlemek ister. Ancak ilgisiz ve Batı hayrânı bir anne olan Nemîde, ikiz evlatlarını Batılı yaşayışın zararlarından koruyamaz. Rıdvân ile Jâle, sorumsuz, amaçsız, bilinçsiz, kendi değerlerinden uzak, art niyetli gençler olarak yetişirler. Hilmi Ziya Ülken’e göre “Eski Türk ailesinin Batılılaşma hareketi önünde ilgisiz kalması ve sarsılmaz bir direniş göstermesi imkânsızdı. Eski aileler, eğer bu harekete karşı koydu ise, Batılılaşmayı zorunlu gören yeni kuşaklar bunu alkışlayacaktı. Böylece eski “konak” ailesi ahlâkını savunmak isteyen bir nevi gelenekçi zihniyete karşı, aileyi Batılılaştırmak eğiliminde olan ve “yuva” ailesi ahlâkını savunan hürriyetçi bir zihniyet meydana çıktı.”⁹ Nitekim romanda bizzat anne ve baba Batılılaşma taraftarı iken anneanne, geleneğin temsilcisidir.

Roman kişilerini okuyucuya tanıtan Adlî, babasının Batı taklitçisi olduğunu şu sözlerle ifâde eder: “Genç yaşından îtibâren Şark şimendiferlerinin muâmelât şefi olan babam için, cemiyet ve aile telakkîleri de gene Tanzîmat inkılâpçılığının bir kopyası idi. Uzun senelerini yabancı bir müessesenin cereyanları içinde geçiren babamın her hissini üstünü, bir parça olsun Frenk gölgesi perdelemişti. Gerçi bu yüzden birçok Avrupalı dostlar edinmiş, husûsî hayatını bunlarla bir hayli şâsaalandırmıştı. Fakat bu melezleşmiş görüş ve duyuş sebebiyle de eskiden tarihten gelen necip, soylu hisleri zayıflamış, sakatlanmış ve yaşama yolunda dâima iki zıt fikrin çalkantısı ortasında kalmıştı. İşte ben alabildiğine ihmal edilirken kardeşlerim babamın bu Avrupâî görüşüne uygun bir sistemle terbiye edilmekte idiler.”¹⁰ Adlî, babası aracılığıyla Avrupâî yaşamın ailesinin hayatına girdiğini dile getirirken bir yandan da Batılılaşmanın yarattığı ikiliğe dikkat çeker. Bu dönemde Batılılaşmanın eski ile yan yana varlığını sürdürmesi toplumda alafranga-aturka da denilen önlenemez bir ikiliğe sebep olur. Döneme damgasını vuran eski-yeni çatışması da bu ikiliğin bir sonucudur. Ülken, Batılılaşma amacı ile örnek alınan modern kültürün yalnız yemişlerini devşirmekle işin çözülebileceğini düşünenlerin yanıldıklarını dile getirir.¹¹ Osmanlı yöneticileri ve aydınları Batılılaşmanın birinci safhasında Batının teknik üstünlüğünün alınmasının yeterli olacağına inanırlar. “Onlara göre ruhta tamamen ‘Şarklı’ kalmak, Garp’ın yalnız tekniğinden faydalanmak işi halledecekti. Bu ikili dünya görüşü, başarısızlığına rağmen ondan sonraki devirlerde de devam etti.”¹² Tanpınar, 1839’dan sonra ortaya çıkan ikiliğin Tanzîmat’ın en büyük fatalitesi olduğunu dile getirir.¹³ Bu dönemde eski müesseselerle yeni müesseselerin yan yana yer alması halkın yaşayışında ve eğitimde ikilik doğurmaya devam eder.

⁹ Ülken, *a.g.e.*, s.35.

¹⁰ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.13.

¹¹ Ülken, *a.g.e.*, s.7-8.

¹² Ülken, *a.g.e.*, 26-7.

¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar, (1997), *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Târîhi*, 8. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, s.136-7.

Adlî, annesini de tahlilci bir bakış açısıyla değerlendirir ve Batılılaşma meylinin annesini ev işlerinden ve sorumluluklarından uzaklaştırdığını dile getirir: “Annem de babam gibi Tanzîmat medeniyetinin kurbanlarındandı. Bu yüzden Avrupâî olmanın hakîkî mânâsını anlamadan Frenkleşmekle aile ve cemiyette vazîfe dışı kalmıştı.”¹⁴ Nemîde, kocasının tavla düşkünlüğünü, Avrupâî yaşayışa ters gördüğü için onu çok hırpalar, piyano çalmayı, lisan öğrenmeyi ise ev işlerine tercih eder. Adlî, annesinin “îcat değil, icrâ ve taklit kabiliyeti”nin hem parmaklarında hem de düşüncelerinde ve hislerinde fazlasıyla olduğuna inanır.¹⁵ Bu nedenle hızla Batılı yaşayışı taklit edebilmiştir. Nemîde, “medeniyet ve kültürde ileri gitmiş milletler”in sanat faâliyetleriyle ilgilendiklerini savunur.¹⁶ Bu nedenle de çocuklarının eğitimine ve ev işlerine kayıtsız kalır. Adlî, anne ve babasının bu ilgisizliklerinin sosyolojik birer dâvâ olduğunu yâni Batılılaşmanın getirdiği bir sonuç olduğunu ifâde ederken yazarın düşüncelerini yansıtır.

Batılılaşma faâliyetlerinin hızla sürdüğü Tanzîmat Döneminde yenilik taraflısı devlet adamlarının konakları da Batı kültürünün beslendiği yerler hâline gelir.¹⁷ Türk halkının Batılılaşmaya gösterdiği aşırı ilgi zamanla millî gelenek ve değerlerin ortadan kalkması ve soysuzlaşması tehlikesiyle karşı karşıya kalır.¹⁸ “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanı bu bağlamda önemli izlenimler sunmaktadır. Adlî’nin kardeşleri Fransız mürebbiyeye teslim edilir. Annesi Nemîde Hanım piyano düşkünüdür. Âsaf Bey’in konağında gerçekleşen sohbetlerde Dîvan edebiyatının son örnekleri okunduğu gibi Hâmid, Fikret ve Şehâbeddin de konuşulur. Adlî, Batılı yaşayış, zevk ve kültürün bu ortamda yüceltilmesi ve örnek alınmasından duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getirir: “... Bu, dümenini Garba çevirmiş çürük sanat gemisinin gün günden tehlikeye yaklaştığını hissediyordum. Fakat acaba Garba doğru sürüklenen bu gemi, Garp klâsiklerinin bulunduğu merhâleye varabilmiş miydi? Bu ulu orta gidişi, kuvvetsiz bir suyun, akarken durulup yayılmasına benzetiyordum. Evet Garbın yüksek ölçülü sanat kudretlerine onlar hem uzak, hem de bigâne idiler. Buna mukabil selamlık odasında dilden dile gezen Sully Prudhomme’lerden Alfred de Musset’lerden bıkmış usanmıştım. Bu odanın müdâvimleri arasında romancılar da vardı. Fakat onların romanlarındaki vak’alar, cemiyetin öz ve esas bağlarından çözülmüş, şahıslarının içi boş hikâyeleri idi. Dekorlar ise, Frenk zevkinin pek az rötuşa uğramış taklîdinden ibâretti.”¹⁹ Bu ifâdelerde görüldüğü üzere Adlî, romanlarda yerli unsurların giderek yok olmasını eleştirmektedir. Zîra Servet-i Fünûn dönemi romanlarında da Batılı yaşayış örnekleri

¹⁴ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.18.

¹⁵ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.20.

¹⁶ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.19.

¹⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.17.

¹⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s.21.

¹⁹ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.165.

yaygınlaşmış, her eve Fransız mürebbiye girmiş, Fransız dili ve kültürü roman kişilerini esir almıştır.

Âsaf Bey, dönemin sıkı şartlarına rağmen her gece evinde fikir, sanat, tasavvuf ve edebiyat adamlarının toplanmasından gurur duyar. Bu sohbetlerde eski ile yeni edebiyatın yan yana olması her alanda görülen ikiliğe örnektir. Adlî, sabahları sohbetten arta kalan ve sigara kâğıtlarına yazılmış mısra, vecîze ve felsefî sözleri toplayarak kendi kendini yetiştirir. Böylece mâzî ve kültür ile bağını korur. Adlî'nin bu davranışıyla alay eden annesi ve kardeşleri ise eski-yeni çatışmasına dâir önemsenmesi gereken bir ayrıntıdır. Adlî'nin ikiz kardeşleri Fransız mürebbiye ile büyüdüğü için Dîvan şiirini ve vecîzeleri anlamazlar. Adlî'nin yanlış Batılılaşma hakkındaki tenkit içerikli değerlendirmesi modernleşme adına meydana gelen kültür kopukluğunun sonuçlarını özetler niteliktedir: “Yeni yetişmekte olan bu küçük insanlar, fikre, hisse ve kültüre arkasını çevirmiş bir terbiye ile büyütülmekte idiler ki, o yüzden, dillerine ve zevklerine en hoş gelen, kendilerinde uyanmamış duygulara hücum etmekte.”²⁰ Adlî'nin ikiz kardeşleri Rıdvân ve Jâle, Zîver Paşa'nın oğlu Râmi, Tanzîmat romanlarında görülen ve Batının sâdece giyim kuşamını, yaşayış zevkini benimsemiş, hazır yiyici züppe tipini temsil ederler. Jâle moda için uygun giyinebilmek için aile bütçesini zorlar. Rıdvân çalışmadığı gibi Meşrûtiyet'in ilânından sonra Râmi ile ailelerine âit mücevherleri çalarak Avrupa'ya kaçarlar. Üç genç babalarının paralarını tükettiği için evin geçimi ideal tip Adlî'nin omuzlarına yüklenir.

Adlî, kardeşlerinden farklı olarak vatan ve millet sevgisine sâhiptir. Bu konuda dayısı Nâzım Bey'in kendisiyle vatan meseleleri hakkında konuşmasının büyük rolü vardır. Adlî, anne ve babasının aksine Batılı her şeye olan özentinin anlamsızlığını fark eden bilinçli ve duyarlı kesimdedir. Küçük yaşta bu bilince sâhip olmasında Batı hayrânı anne ve babasının kendisiyle ilgilenmemesinin etkisi vardır. Ayrıca sûfî kişiliğe sâhip Cem Bey de Adlî'nin mânevîyâtının güçlenmesinde etkili olmuştur. Adlî, muhafazakâr ve vatanperver bir genç olarak Batılılaşma isteği ve taklîdi hakkında önemli eleştirilerde bulunur: “Bilmem neydi bizdeki bu kendimizden uzak şeylere olan kötü düşkünlük? İçtimâî, harsî ve kütleî görüşlerimizde haçlı dünyadan gelen her sese her cereyâna nasıl da gözü kapalı, saygı gösteriyorduk? İşte annemin yarı mecnun madmazeli bile, cemiyet nazarında Garbın bir temsilcisi sayılıyordu. Zavallı annem kendisini Batının havasına terk ettiği gibi, çocuklarını da aynı rüzgâr istediği tarafa sürüp götürüyordu.”²¹ Adlî Garb'a özenen annesinin câhil ama kendi kültürüne sâdik biri olmasını tercih eder. Adlî'ye göre Garb'a hasret olanların çocukları; “yaldızlı, süslü, fakat esas noktaları bozuk, melez ve illetli” olarak büyümektedir.²² Romanda

²⁰ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.17.

²¹ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.65.

²² Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.65-6.

da örneği ortaya konduğu üzere Tanzîmat döneminden îtibâren yüksek tabakaya âit aileler arasında Batıya âit her şey üstün görülmüş, Batının gösterişli hayatını yaşayabilmek uğruna millî ve kültürel değerler kolaylıkla terk edilmiştir.

Adlî, vatan bilincine sâhip olmayan ve Napolyon kabartmalı kolye takan kız kardeşi için “vatansız”²³ ifâdesini kullanır. Adlî’nin millî değerler ve mâzî ile kurduğu bağ, evlerine gelen ecnebi misafirlerde büyük hayranlık uyandırır. Adlî kendi evlerindeki Türk salonunu ecnebi misafirlerine tanıtabilecek tek kişidir. Şark kültürüne ilgi duyan Avrupalılar, Türklerin kolayca gözden çıkardığı ya da yokluk zamanı sattıkları eşyaları satın almak için fırsat kaçırmazlar. Kısacası Batılar, Şark kültürünün değerine, Türklerden daha çok vâkıftırlar.

Nâzım Bey’e göre, Nemîde ve Zîver Paşa gibi insanlar, ağacı içinden kemiren kurtlar gibidir. Ülkenin ihtiyacı olan kadın, kendi annesi gibi “rûhen münevver, hem de memleketin başına dert olmayacak çalışkan, şuurlu kadın”dır.²⁴ Romanda II. Abdülhamit döneminde ideal kadının vatanına ve ailesine yararlı, kendi kültürüyle bağını koruyan, milliyetçi-vatanperver olarak çizilmesi dikkat çekicidir. Tanzîmat dönemi eserlerinde görülen yüzeysel Batılılaşmış ve değerlerini yitirmiş kadın tipinin karşısında yer alan ve ideal kadın tipini romanda yaşatan Adlî’nin anneannesi, Fahrünnisa ve Mecbure’dır. Adlî’nin “yaşadığı devri müşahhas bir tarih kitabı gibi hıfzetmiş olan” anneannesi, yeni yetişenlerin tembel, din ve îmandan uzak, nereye gittiklerinden habersiz, işe yaramaz insanlar olduğunu düşünür.²⁵

Mehmet Kaplan, Türk edebiyatında kadın tiplerini sınıflandırırken, Batı medeniyetinin yarattığı kadın tipinden şu sözlerle bahseder: “Batı medeniyeti tesîri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamâmiyle erkekle eşit bir seviyeye getirilir.”²⁶ Romanda bu tipe en yakın kadın tipi Fahrünnisa’dır. O, babasıyla birlikte Avrupa’ya kaçan, Jön Türklere karışan ve erkeklerle eşit haklara sâhip olan, yurt dışında eğitimini tamamlayan bir genç kızdır. Nâzım Bey’in tasvir ettiği kadın tipi daha çok Namık Kemal’in makalelerinde bahsettiği ve eserlerinde yücelttiği kadın tipine uygundur. Namık Kemal’in ideal kadın tipi, “devrin şartlarına göre iyi eğitim görmüş, aile saâdeti uğruna her türlü fedakârlığı, hatta ölümü bile göze alan insanlardır.”²⁷ Jön Türklerin, Namık Kemal okuyarak yetiştikleri hatırlandığında Nâzım Bey’in idealindeki kadın tipinin Namık Kemal’le benzerlik göstermesinin olağan olduğu söylenebilir.

²³ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.73.

²⁴ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.109.

²⁵ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.170-1.

²⁶ Mehmet Kaplan, (2012), “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın” *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.41.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Kerman, (1998) *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.260.

Romanda yazar Sâmiha Ayverdi'nin doğduğu Şehzâdebaşı başlıca mekândır. Batılılaşma sürecinde kültür ve gelenekten nasıl uzaklaşıldığı konusunda dikkat çeken bir mekân olması açısından dikkate değerdir. “Şehzâdebaşı, bu millete has toplanma, gezme, eğlenme semti olarak tasvir edilir. Külhanbeyi-tulumbacı kollarının meslek icra edişleri, takım ruhu içindeki yaşayış, davranış, eğleniş biçimleri, sözlü kültürü korumaktaki rolleri... sosyal dünyanın eserdeki aksidir.”²⁸

Şehzadebaşı'nın kendine has özelliklerinden olan direklerin kaldırılması söz konusudur. Nâzım Bey, Tanzîmat'ın yarattığı “sakat meyiller, bilhassa an'ane düşmanlığı”nın²⁹ düzeltilmesi taraftarıdır. Bu sebeple Şehzadebaşı'nda direklerin kaldırılmasını benimsemeyiz. Ona göre direkler semtin karakterini belirleyen “husûsiyeti, mahallî çeşnisi”dir. Nâzım Bey, direklerin kaldırılmasının gelecekteki nesiller üzerinde bırakacağı etkilerden bahseder: “Bugün körü körüne verilen kararlar bir Direklerarası'nı, çarşığı, pazarı sakatlar, belki daha esaslı çizgilerimizi yok edebilir. Ama yirmi sene, kırk sene sonra gelecek olan nesiller, bizim için, malımı israf ederek, ziyan ederek, oğlunu, torununu açıkta bırakan bir babanın arkasından duyulan hazin teessüfü, belki de nefreti hissedeceklerdir.”³⁰ Yazar Ayverdi'ye göre mâzî ile gelecek arasındaki köprülerin atılması en çok da yeni nesilleri boşluğa düşürecek ve köksüz yetişmelerine sebep olacaktır. Bu nedenle yazar, Nâzım Bey'in ağızından dönemin eskiyi yıkarak geliştirdiği inkılâp anlayışını eleştirir: “Saçaklarının gölgesi en lezîz içkiden daha zevk verici olan bir çeşmenin suyunu çalmak, tarihten canlı hikâyeler söyleyen bir âbidenin içini çöplük yapmak, yıkmak, koparmak, taşlamak, bunlar inkılâp değildir. Biz siyâsette olduğu kadar kendimize dönmek yolunda da inkılâba muhtâcız. (...) Arkadaşlarımın ilmî kifâyetleri olsaydı, şaşırılmaz, sapıtmaz, kokuşmuş birer bataklık olmazlardı.”³¹

Orhan Okay, Ayverdi'nin yaşadığı dönemi ve mekânı anlattığı bir yazısında Şehzadebaşı'nın önemli bir sosyal hayat ve kültür merkezi olduğunu dile getirir. “(.....) Bir taraftan konaklarında eski şiir ve mûsikî meclisleri devam ederken, bir taraftan da Direklerarası denilen caddedeki kahvehane ve tiyatrolarda ortaoyunu ve Karagöz gibi geleneğe bağlı eğlencelerin yanında tercüme ve adapte tiyatrolardan alafrağa müzik ve kantoya kadar Avrupalılaşmaya bulaşmış her çeşit gösterinin karmakarışık yer aldığı bir kültür pazarıdır.”³² Ayverdi'nin yetiştiği bir semt olan Şehzadebaşı'nı mekân olarak seçmesinin altında Osmanlı kültürünün merkezi olmasının etkisi vardır. Nâzım Bey ise bu kültürü temsil eden Direklerarası'nın korunması taraftarıdır.

²⁸ Sema Uğurcan, “Yolcu Nereye Gidiyorsun Romanı”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Y.34, Nisan 2005, S.2, s.58.

²⁹ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.394-6.

³⁰ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.396.

³¹ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.396-7.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Okay, (2011) *Edebiyat ve Edebî Eserler Üzerine*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.241.

b) II. Abdülhamit Dönemine Eleştirel Bakış

1876 Kânun-ı Esâsî'sinin kısa bir süre sonra Padişah II. Abdülhamit tarafından yürürlükten kaldırılmasıyla “istibdat” dönemi başlar. Daha doğru bir ifadeyle II. Abdülhamit'in bazı uygulamaları nedeniyle bu dönem, istibdat dönemi olarak da adlandırılır. Osmanlı tarihinde ilk kez bu dönemde yoğun bir siyasal muhalefet oluşmaya başlar.³³ II. Abdülhamit, Meclisi dağıttıktan sonra hükümet, ordu, dînî kurul ve kurumları saraya bağlar. Kendisine Parlamento yerine bir dizi özel danışma komitesi oluşturarak siyasal, dinsel, askerî sorunlarda bu komiteler ile istişarede bulunur. Niyazi Berkes, “bütün güçlerin merkezleşmesinin önce bürokrasi örgütü oluşturduğunu ve bu bürokrasinin de istibdat rejiminin en baskıcı, fakat çağdaş bir yönetim sistemine sâhip olmadığı için en zayıf yanı olduğunu” dile getirir. Berkes, bürokrasi örgütünün hafiye ve jurnalci örgütünün gelişmesine neden olduğunu ekler.³⁴ II. Abdülhamit, politik stratejilerle ulemâ-bürokrat-asker güçlerinin birleşmesini önlemek için onları kendine bağlar. Yine bu dönemde “halkın kafasına hâkim olmak için bütün yayımlar sansür altına kon”ulur.”³⁵ Basın, hafiyelerin sıkı denetimi altına girer.

Romanda bahsedilen hafiye teşkilâtı, II. Abdülhamit devrinde, memurların ve âmirlerin devlete bağlılığını kontrol eden bir örgüttür. Gizli ve resmî olmayan bir örgüt olarak haber toplama ve verme işinde sınırsız özgürlüğe sâhiptir.³⁶ Romanda hafiyelerin âmiri Zîver Paşa, etrafına büyük korku salmakta, mevkiini menfaati için kullanmaktadır. Yazar, “Zîver Paşa”nın konumu ile istibdat döneminin “sürgün” gerçeğini romanına taşımıştır. Romanda birçok kişinin jurnallenecek sürgüne gönderildiği, bu nedenle toplumda büyük bir korkunun hâkim olduğu sezdirilir. Sözelimi Âtîf Bey, sözünü sakınmaz biri olduğu için jurnallenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sabri adlı diğer bir roman kişisi ise Zîver Paşa'nın arabası geçerken öfke dolu bir söz söylediği için sürgüne gönderilir.

“*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanında Jön Türkleri temsil eden Nâzım Bey, inkılâpçı, teşkilatçı ve ateşli bir vatanperver olarak tanıtılır. Jön Türkler, II. Abdülhamit döneminde Namık Kemal'in eserleriyle yetişen Tıbbiye, Harbiye ve bir dereceye kadar Mülkiye öğrencileri arasından yetişir. Bu öğrenciler hürriyet tutkusuyla gizli yayınları okuyarak hafiyelerin dikkatini çekerler. Hafiyelerin ihbarı ile sürgüne gönderilen bu gençler gizlice Avrupa'ya kaçarlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurarlar. Jön Türkler burada, Ahmet Rızâ'nın 1895'te çıkarmaya başladığı ve militant, siyâsî niteliğe sâhip Meşveret gazetesi

³³ Kılıçbay, *a.g.m.*, s.152.

³⁴ Niyazi Berkes, (2005), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Haz: Ahmet Kuyaş, 7. Baskı, İstanbul: YKY, s. 336-344.

³⁵ Berkes, *a.g.e.*, 348..

³⁶ Berkes, *a.g.e.*, 344-5.

etrafında toplanırlar.³⁷ Roman kişilerinden Nâzım Bey de Avrupa'dan gizli gelen, Jön Türk, İstiklâl ve Mısır'dan gelen Basîret, Meşveret gazetelerini okumakta, okuduktan sonra tedbir için gazeteleri yakmaktadır. Adlî, vatan sevgisiyle yapılan bu gizli işlerde dayısına yardım eder. Dayısının Ahmed Rızâ Bey'e yazdığı mektupları, eve sebze getiren bir küfeciyeye teslim eder.

Zîver Paşa ve ailesi, istibdat ile güç kazanır. Ziver Paşa, zorba, sert ve nüfuzlu biridir. Adlî'nin sözlerinden istibdat nedeniyle insanların rahatlıkla bir araya gelip konuşmadığını öğreniriz. Âsaf Bey, kardeşi Zîver Paşa'nın himâyesinde olduğu için evinde rahatlıkla sohbet ortamı yaratmıştır. Adlî, amcasının kötülüklerinden dolayı çok utanmakta ve yeğeni olduğunu herkesten özellikle yakın arkadaşı Sinan'dan gizlemektedir. Romanda Zîver Paşa, mevkiini kendi çıkarı için kullanan, etrafını sömürmekten geri durmayan biri olarak tanıtılır.

c) Meşrûtiyet Taraftarlığı ve Jön Türkler

Jön Türklerin kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hareket Ordusu'nun 31 Mart Ayaklanmasını bastırmasından ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra iktidarı ele geçirir. Kısa sürede vaatlerini unutan İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle 1913'ten sonra büyük bir baskıya başlar.³⁸

Romanda Tanzîmat dönemi aydın tipinin temsilcisi ve gerçek bir vatanperver olan Nâzım Bey, Meşrûtiyet'in Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtaracağına inanır. Ona göre memlekette iki sınıf münevver vardır: “Biri geçmişin üstüne oturmuş, onu ezip çiğnemiş ve geleceği bir pula satmış köksüz türediler. Bir kısmı da sizin gibi (Adlî ve arkadaşlarını kast eder) prensip ve hulûs sâhipleri.”³⁹ Nâzım Bey, kendi değerlerinden uzaklaşmış köksüzlerin uzun süre memleketin kaderini belirlemeye devam edeceklerinden endişe duyarken sâdece içinde bulunulan dönemin yarattığı karamsar tablonun etkisinde değildir, bizzat şahit olduğu sosyal olaylardan da sonuç çıkarmaktadır. Bu nedenle, çok sevdiği vatanı uğruna mücadele etmek için kızı Fahrünnisa ile Avrupa'ya kaçar. Burada Jön Türkler arasında bir genç kızın bulunması dikkat çekicidir. Babasının yetiştirdiği ve yurt dışında okuttuğu Fahrünnisa, babasıyla aynı vatan idealine sâhiptir. Fahrünnisa, bu özelliğiyle edebiyatımızda “*Vatan yâhut Silistre*” adlı tiyatro eserinde görülen vatanperver kadın tipi olan Zekiye'yi hatırlatır. Nâzım Bey'in gizlice Avrupa'ya kaçmasından sonra ailesi, bir ay sorguya çekilir. Zîver Paşa'nın

³⁷ Ülken, *a.g.e.*, s.162.

³⁸ Ülken, *a.g.e.*, s.215.

³⁹ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.171-2.

olayı örtbas etmesiyle aile sürgün tehlikesinden kurtulur. Bu dönemde Âsaf Bey'in sohbet arkadaşları tehlikeden dolayı sohbet meclisinden uzaklaşırlar.

Nâzım Bey ve arkadaşlarının çabasıyla II. Meşrûtiyet ilân edilir. Adlî'nin gözünden o dönemin şaşkınlığı ve karmaşası şu sözlerle anlatılır: “Artık kimsenin kimseyi görmediği, tanımadığı, saymadığı bir yıkılma ve kurulma kıyâmeti içinde şaşkın, kararsız, başıboş günler birbiri ardınca gidip geliyor, halk, inkılâpların kan kokan havasıyla sarhoş, çılgın ve maalesef şuursuz bir zevk ve intikam dalgası üstünde çalkanıp duruyordu. Sorulsa neye sevindiğinin, kimden, ne için intikam almak istediğinin cevâbını vermekten âciz bulunuyordu.”⁴⁰

II. Meşrûtiyet'in 24 Temmuz 1908'de ilânı, padişaha yakınlıkları nedeniyle Adlî'nin ailesine çok zarar verir. Zîver Paşa azledilir ve evi taşlanır. Âsaf Bey de Zîver Paşa'nın kardeşi olduğu için işinden çıkarılır. Rıdvân'la Râmi ailelerine âit mücevherleri çalarak Avrupa'ya kaçarlar. Adlî Avrupa'yı bu nedenle “içine zehir de, şerbet de konabilen bir kap”a benzettir. Böylece kimileri memleketi kurtarmak amacı ile giderken şimdi de “memleketi batırmaya uğraşanlar sığınmaya çalışır.”⁴¹

Romanda, II. Meşrûtiyet'in ilânına ve inkılâba rağmen millette bir rahatsızlık, itimatsızlık olduğundan söz edilir. Nâzım Bey'in 1909'daki 31 Mart Vak'asından sonra Paris'ten Selânik'e sonra da İstanbul'a geldiğini Adlî'den öğreniriz. Nâzım Bey'in dâvâ arkadaşları, kısa bir süre sonra hırslarına yenilerek kendi çıkarlarının peşine düşerler. Nâzım Bey'in uyarılarını da dikkate almayan arkadaşları için şöyle bir eleştiriye yer verilir: “En kötüsü de, fedâ edilen bir ‘devlet-i ebed-müddet’ mefhumu yerine devletçiliğin ne olduğunu dahi bilmeyen câhil bir zümre, o mukaddes devlet çarkının başına geçmişti. Onun istediği mânâda vatanın yarası ayıklanıp sarılmamıştı. Vatani bir pula değişen bir zümre giderken, aynı ruh, başka kalıplarda benek benek deprenmeye başlamıştı.”⁴² Adlî de dayısı gibi “hürriyet vaadi ile gelenlerin, birer hürriyet düşmanı kesilmelerinin” nedenini sorgular. İttihatçıların iktidara geliş amaçlarının aksi yöndeki davranış ve tutumlarıyla halka ve devlete zarar vermeleri en çok da Nâzım Bey gibi gerçek vatanperverleri yaralar. Bu nedenle Nâzım Bey, erken yaşta emekli olur. Zîver Paşa ise, korkudan sürekli cebinde ve eli tetikte taşıdığı tabancası ile kaza sonucu kendini vurarak hayatını kaybeder.

⁴⁰ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.376-7.

⁴¹ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.380.

⁴² Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s.392-3.

SONUÇ

“*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanı yazarın tarihi yansıttığı fikir ağırlıklı romanlarından biridir. Romanda 1897 yılından yaklaşık 1910-1911 yılına kadar olan dönemde yaşanan önemli tarihî olaylara değinilir. Yazar, Batılılaşmanın getirdiği mâzîden ve Türk kültüründen uzaklaşmayı, hafiyelik sistemini ve büyük vaatlerle geldiği halde hürriyet fikrine ters düşen İttihat ve Terakki Partisini eleştirir. Romanda yanlış Batılılaşmadan uzak kalan Adlî, mâzî ile ve maddî-mânevi değerleriyle bağını koruyabilmiştir. Nâzım Bey, vatan ve millet sevgisi ve bilincini taşıyan inkılâpçı bir askerdir. Bu nedenle mâzînin görmezden gelinmesine ve yok edilmesine karşıdır. Romanda Batılılaşmanın olumsuz etkileri, daha çok mâddî ve mânevî kültürü benimsememiş ailelerde görülmektedir. Vatan ve millet bilincinin de mânevî değerlerimizden olduğunu vurgulayan Ayverdi, mânevî değerlerden uzak bir hayatın köksüz bir hayat olduğu tezini tekrarlar. Bu niyetle olumlu ve olumsuz örnekleri karşı karşıya getirerek okuyucuya bir karşılaştırma ve bir iç muhasebe imkânı sunar.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Kenan. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ayverdi, Sâmiha. (2009). *Yolcu Nereye Gidiyorsun*. 4. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Berkes, Niyazi. (2005). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yayına Haz: Ahmet Kuyaş, 7. Baskı, İstanbul: YKY.
- Kaplan, Mehmet. (2012). *Dede Korkut Kitabı’nda Kadın*. Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Zeynep. (1998). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (1985). *Osmanlı Batılılaşması*. Tanzîmattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1.cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, Orhan. (2011). *Edebiyat ve Edebî Eserler Üzerine*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1997). *Ondokuzuncu Türk Edebiyatı Tarihi*. 8. Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Uğurcan, Sema. (2005). *Yolcu Nereye Gidiyorsun Romanı*. Kubbealtı Akademi Mecmuası, Y.34, Nisan 2005, S.2, s.53-63.
- Ülken, Hilmi Ziya. (2013). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.